

BIỆN PHÁP PHÁT TRIỂN PHẨM CHẤT TRÁCH NHIỆM CỦA HỌC SINH TRUNG HỌC

Lê Minh Nguyệt

Lê Thị Lan

Trường Đại học Sư phạm Hà Nội.

TÓM TẮT

Bài viết mô tả khái quát thực trạng phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học được khảo sát và các yếu tố liên quan, làm cơ sở cho việc đề xuất các biện pháp tâm lý - sư phạm tác động đến nhận thức, hành động trách nhiệm của học sinh về vai trò, nội dung và lợi ích của việc thực hiện các trách nhiệm, nghĩa vụ đối với bản thân, gia đình, nhà trường, xã hội và môi trường sống, được giáo viên thực hiện “lồng ghép” với tổ chức dạy học trên lớp, trong hoạt động trải nghiệm tập thể và trong việc thực hiện các nhiệm vụ học tập ở nhà của học sinh. Kết quả thực nghiệm đã cho thấy, biện pháp trên mang lại hiệu quả rõ rệt trong việc phát triển phẩm chất trách nhiệm của học sinh, góp phần khẳng định giáo dục nhà trường có vai trò quyết định trong việc phát triển các phẩm chất trách nhiệm của học sinh thông qua việc tổ chức cho các em trải nghiệm bốn phận của mình trong các hoạt động học tập, tu dưỡng và giao tiếp xã hội.

Từ khóa: Trách nhiệm; Nhận thức trách nhiệm; Thái độ trách nhiệm; Hành động trách nhiệm; Biện pháp phát triển phẩm chất trách nhiệm.

Ngày nhận bài: 12/12/2022; Ngày duyệt đăng bài: 25/1/2023.

1. Mở đầu

Trách nhiệm cá nhân thể hiện qua ý thức trách nhiệm, thái độ trách nhiệm và hành động trách nhiệm đối với bản thân, người khác và đối với cộng đồng, xã hội cũng như môi trường sống, được hình thành trên cơ sở cam kết của cá nhân đối với chính bản thân mình và đối với đối tượng khác (Levinas, 2009). Trách nhiệm phản ánh phẩm chất, năng lực, nhân cách cá nhân trong việc thực hiện nghĩa vụ do xã hội đặt ra cho cá nhân và là biểu hiện của đạo đức hay luân lý xã hội (Kant, 2007). Trách nhiệm cùng với chăm chỉ, yêu nước, học vấn, ứng xử, nghề nghiệp và lương tâm là những giá trị cốt lõi của nhân cách cá nhân (Phạm Minh Hạc, 2001).

Sự phát triển phẩm chất trách nhiệm không chỉ là chỉ số quan trọng để đánh giá nhân cách học sinh mà còn là thước đo xã hội hóa cá nhân, thước đo chất lượng và sự thành công trong giáo dục gia đình, nhà trường và xã hội. Bộ Giáo dục và Đào tạo xác định trách nhiệm cùng với các phẩm chất: yêu nước,

nhân ái, chăm chỉ và trung thực là những phẩm chất cốt lõi trong Chương trình Giáo dục phổ thông mới ở nước ta (Bộ Giáo dục và Đào tạo, 2018).

Trên thế giới đã có nhiều nghiên cứu về biện pháp giáo dục và phát triển phẩm chất trách nhiệm học sinh (Xlavina, 1957). Các nghiên cứu của Erikson (1963), Dewey (1998) nhấn mạnh vai trò của các trải nghiệm xã hội đối với việc hình thành thái độ và hành vi trách nhiệm. Nghiên cứu của Gaevaia (1984) về tác động của các yếu tố nhận thức, động cơ và các hoạt động chung giữa các cá nhân, Sukhinxkaia (1978) nghiên cứu trình độ phát triển tập thể tác động đến trách nhiệm của tập thể học sinh. Nghiên cứu của Itelexon (1954) chỉ ra mức độ phát triển của nhóm càng cao thì hành vi trách nhiệm mang tính khách quan càng cao.

Ở Việt Nam, mặc dù đã được xác định là trọng tâm trong giáo dục nhân cách của học sinh, nhưng hiện chưa có nhiều nghiên cứu và thực nghiệm khoa học để triển khai có hiệu quả các biện pháp phát triển phẩm chất trách nhiệm cho học sinh trong thực tiễn. Nghiên cứu này nhằm đề xuất và thực nghiệm triển khai một số biện pháp phát triển phẩm chất trách nhiệm, trên cơ sở kết quả khảo sát thực trạng và yếu tố ảnh hưởng đến phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học.

2. Khách thể và phương pháp nghiên cứu

2.1. Khách thể nghiên cứu

Mẫu khách thể khảo sát thực trạng là 383 học sinh 4 trường THCS và THPT thuộc Hà Nội và Thanh Hóa. Đặc điểm nhân khẩu học của nhóm mẫu khảo sát: Về giới tính: nam: 42,8%, nữ: 57,2%; Về trình độ học vấn: THCS: 55,0%, THPT: 45,0%; Về thứ tự sinh trong gia đình: con đầu/con một: 62,1%, con thứ: 37,9%; Về tham gia hoạt động tập thể: tham gia: 61,9%, không tham gia: 38,1%; Về kết quả học tập: giỏi: 51,8%, khá: 42,5%, trung bình/yếu: 5,8%; Về hạnh kiểm: tốt: 65,1%, khá: 23,6%, trung bình/yếu: 11,3%.

Nhìn chung, đặc điểm nhân khẩu học của nhóm khách thể khảo sát tương đối phù hợp với đặc điểm nhân khẩu học của học sinh trung học hiện nay.

Nhóm khách thể thực nghiệm là 48 học sinh và nhóm đối chứng là 50 học sinh. Cả nhóm thực nghiệm và đối chứng đều là học sinh lớp 10, trường trung học phổ thông N.T.T, thành phố Hà Nội. Cả hai nhóm mẫu đều là khách thể đã tham gia khảo sát thực trạng phẩm chất trách nhiệm. Thời gian thực nghiệm: Học kỳ 2, năm học 2021 - 2022.

2.2. Phương pháp nghiên cứu

2.2.1. Phương pháp khảo sát bằng bảng hỏi

Nội dung bảng hỏi được thiết kế nhằm phát hiện thực trạng các biểu hiện về phẩm chất trách nhiệm của học sinh, các yếu tố ảnh hưởng đến sự phát triển phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học.

Cấu trúc bảng hỏi gồm 200 mệnh đề (item) với các chủ đề: (1) Chủ đề trách nhiệm, 133 item, gồm: trách nhiệm với bản thân, trách nhiệm với gia đình, trách nhiệm với nhà trường, trách nhiệm với xã hội, trách nhiệm với môi trường; (2) Chủ đề các đặc điểm tâm lý cá nhân, 52 item, gồm: tính cách cá nhân, phong cách cá nhân, mô hình nhân cách, xu hướng nhân cách; (3) Chủ đề học tập trách nhiệm, 15 item, gồm: học từ nhà trường, học từ gia đình, học từ xã hội.

Các câu hỏi trong bảng hỏi được thiết kế dưới dạng câu hỏi đóng, người được hỏi lựa chọn theo các phương án cho sẵn phù hợp với ý kiến cá nhân. Từng mệnh đề của thang đo được xác định theo 5 mức từ thấp đến cao tương ứng với điểm từ 1 đến 5.

Kiểm định độ tin cậy của thang đo theo Alpha của Cronbach cho thấy độ tin cậy của thang đo các thành phần dao động từ 0,93 đến 0,94. Hệ số tin cậy của cả thang đo chung là 0,92.

2.2.2. Phương pháp thực nghiệm

Mục tiêu thực nghiệm: nhằm kiểm chứng hiệu quả việc triển khai đồng bộ các biện pháp tâm lý - sư phạm trong việc phát triển phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học.

Biến thực nghiệm: Các biện pháp tâm lý - sư phạm liên quan tới nhận thức và hành động trách nhiệm của học sinh được triển khai tích hợp trong việc tổ chức học sinh học các môn khoa học trên lớp và các hoạt động trải nghiệm theo nhóm, có sự kết hợp, phối hợp giữa giáo viên với cha mẹ học sinh.

Biến phụ thuộc: Nhận thức và hành động trách nhiệm của học sinh trung học, với logic là khi nhận thức và hành động trách nhiệm của học sinh được cải thiện sẽ làm tăng phẩm chất trách nhiệm của các em.

3. Kết quả nghiên cứu

3.1. Thực trạng phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học và các yếu tố liên quan

3.1.1. Thực trạng phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học

Bảng 1 mô tả số liệu về mức độ phẩm chất trách nhiệm và các thành phần trong trách nhiệm của 383 học sinh trung học được khảo sát.

Điểm trung bình (M) về trách nhiệm của học sinh trung học đạt 3,01/5 điểm, độ lệch chuẩn (SD) là 0,79. Kết quả này cho thấy phẩm chất trách nhiệm của nhóm mẫu khảo sát đạt mức trung bình và có phần nghiêng về mức cao.

Điểm trung bình của các phẩm chất trách nhiệm thành phần đều đạt trung bình, cao nhất là trách nhiệm với gia đình (M = 3,39; SD = 0,81), tiếp đến là trách nhiệm với bản thân (M = 3,21; SD = 0,79), với nhà trường và xã hội (M = 2,86; SD = 0,78) và cuối cùng, trách nhiệm với môi trường sống có điểm trung bình thấp nhất (M = 2,67; SD = 0,69).

Về các thành phần tâm lý của trách nhiệm, điểm trung bình nhận thức về trách nhiệm đạt 3,09/5, cao hơn so với điểm trung bình về thái độ trách nhiệm và hành động trách nhiệm. Hành động trách nhiệm có điểm trung bình thấp nhất ($M = 2,88$; $SD = 0,77$).

Kết quả khảo sát điểm trung bình và độ lệch điểm trung bình về phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học cho thấy phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học đạt mức trung bình cao ở cả 4 thành phần: trách nhiệm đối với gia đình, đối với bản thân, đối với nhà trường, cộng đồng và đối với môi trường sống. Trách nhiệm đối với gia đình cao hơn các thành phần khác, trong khi đó trách nhiệm đối với nhà trường và đối với cộng đồng thấp hơn; trách nhiệm đối với môi trường thấp nhất. Điều này cho thấy học sinh trung học đã có thói quen trách nhiệm ở mức độ nhất định. Mặt khác, trách nhiệm của học sinh trung học chủ yếu trong phạm vi hẹp về gia đình và bản thân, hay nói cách khác là trách nhiệm cá nhân cao hơn trách nhiệm xã hội, nhất là trong lĩnh vực đòi hỏi tính tự giác xã hội cao như trách nhiệm đối với môi trường sống.

Về cấu trúc tâm lý, trách nhiệm là thói quen được hình thành từ thượng tầng tâm lý, tức là từ nhận thức - ý thức - thái độ đến hành động, sau đó trở thành thói quen. Đối với học sinh trung học, yếu tố nhận thức và thái độ trách nhiệm đã tương đối cao, nhưng hành động trách nhiệm còn thấp. Điều này cho thấy sự chuyển hóa giữa ý thức - giá trị của trách nhiệm đến hành động trách nhiệm còn hạn chế, trong khi đó, thước đo cuối cùng phải là hành động trách nhiệm. Đây chính là cơ sở để triển khai các biện pháp hỗ trợ hành động cho học sinh trong việc phát triển phẩm chất trách nhiệm.

Bảng 1: Điểm trung bình phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học

Thành phần trách nhiệm	Với bản thân		Với gia đình		Với nhà trường và xã hội		Với môi trường sống		Trách nhiệm chung	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Nhận thức trách nhiệm	3,27	0,78	3,77	0,85	2,88	0,73	2,75	0,69	3,09	0,76
Thái độ trách nhiệm	3,30	0,84	3,42	0,76	2,95	0,86	2,73	0,70	3,06	0,84
Hành động trách nhiệm	3,07	0,78	3,02	0,84	2,83	0,75	2,58	0,68	2,88	0,77
Chung	3,21	0,79	3,39	0,81	2,86	0,78	2,67	0,69	3,01	0,79

3.1.2. So sánh phẩm chất trách nhiệm theo các đặc điểm nhân khẩu học

Bảng 2: Kiểm định sự khác biệt về điểm trung bình của phẩm chất trách nhiệm theo các đặc điểm nhân khẩu học

TT	Yếu tố		N	M	SD	p
1	Cấp học*	THCS	227	3,12	0,58	0,382
		THPT	156	2,96	0,54	
2	Giới tính*	Nam	164	3,04	0,55	0,099
		Nữ	219	3,02	0,59	
3	Thứ tự sinh*	Con đầu/út	238	3,00	0,58	0,558
		Con thứ	145	3,09	0,56	
4	Tham gia công tác*	Có	237	3,04	0,57	0,777
		Không	146	3,01	0,57	
5	Kết quả học tập**	Giỏi	294	3,02	0,60	-
		Khá	86	3,11	0,47	0,591
		Trung bình/yếu	3	3,05	0,82	0,991
6	Hạnh kiểm**	Tốt	326	3,13	0,57	-
		Khá	52	3,05	0,57	0,749
		Trung bình/kém	5	2,72	0,58	0,999

Ghi chú: * Kiểm định Independent Sample T-test; **: kiểm định One way Anova.

Bảng 2 là kết quả kiểm định sự khác biệt về điểm trung bình của phẩm chất trách nhiệm theo các đặc điểm nhân khẩu học.

Các đặc điểm nhân khẩu học của nhóm mẫu khảo sát được xem xét là giới tính, bậc học, thứ tự sinh trong gia đình, mức độ tham gia các hoạt động tập thể, kết quả học tập và tu dưỡng đạo đức của học sinh. Kết quả khảo sát cho thấy có sự khác nhau nhất định về điểm trung bình giữa các nhóm mẫu trong mỗi đặc điểm. Tuy nhiên, kết quả kiểm định T-test và F-test cho thấy không có ý nghĩa thống kê ($p > 0,05$), chứng tỏ hầu như không có sự khác biệt về phương diện nhân khẩu học đối với phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học được khảo sát.

3.1.3. Tác động của các yếu tố tâm lý cá nhân và học tập trách nhiệm đến phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học

Trong nghiên cứu này, các yếu tố được dự báo có tác động tới phẩm chất trách nhiệm của học sinh là các tính cách của cá nhân học sinh (tự trọng, tự chủ,

tính kỷ luật, trung thực, kiên trì, làm việc có kế hoạch, giữ chữ tín); phong cách sống (độc đoán, dân chủ, tự do, phong cách hướng đến công việc hay hướng đến con người), xu hướng (hướng nội, hướng ngoại, hướng đến lợi ích của người khác hay hướng đến lợi ích của bản thân), học tập về trách nhiệm của học sinh từ nhà trường, từ cha mẹ/gia đình và từ cộng đồng/xã hội.

Bảng 3: Tương quan, hồi quy giữa phẩm chất trách nhiệm với các yếu tố cá nhân và học tập trách nhiệm của học sinh trung học

Yếu tố	r	R ²	B	SE of B	p
Tính cách cá nhân	0,54	0,29	0,40	0,03	< 0,001
Phong cách độc đoán	0,14	0,02	0,07	0,03	0,008
Phong cách dân chủ	0,51	0,26	0,39	0,03	< 0,001
Phong cách tự do	0,39	0,15	0,30	0,04	< 0,001
Phong cách hướng đến công việc của giao tiếp hơn là con người trong giao tiếp	0,33	0,11	0,24	0,03	< 0,001
Phong cách hướng đến con người (đối tượng) trong giao tiếp	0,36	0,13	0,26	0,03	< 0,001
Hướng ngoại	0,27	0,07	0,17	0,03	< 0,001
Hướng nội	0,21	0,04	0,15	0,04	< 0,001
Mô hình hướng đến lợi ích của người khác	0,51	0,26	0,39	0,03	< 0,001
Mô hình hướng đến lợi ích của bản thân	0,22	0,05	0,13	0,03	< 0,001
Học tập từ phía nhà trường	0,55	0,30	0,37	0,03	< 0,001
Học tập từ cha/mẹ gia đình	0,44	0,20	0,31	0,03	< 0,001
Học tập từ xã hội	0,34	0,12	0,22	0,03	< 0,001

Kết quả tương quan giữa các yếu tố trên với điểm trung bình phẩm chất trách nhiệm của học sinh được mô tả trong bảng 3. Điểm trung bình của cả 13 yếu tố tâm lý cá nhân và học tập trách nhiệm đều có tương quan thuận với điểm trung bình trách nhiệm của học sinh trung học. Trong đó có 4/13 yếu tố tương quan vừa ($0,5 \leq r \leq 0,7$): Tính cách cá nhân, phong cách dân chủ của học sinh, mô hình hướng đến con người trong giao tiếp và học tập trách nhiệm từ nhà trường. Phong cách độc đoán có tương quan nhưng ở mức rất yếu ($r = 0,14$). Các yếu tố còn lại có tương quan thuận ở mức yếu.

Kết quả phân tích hồi quy đơn biến cũng cho thấy 13 yếu tố đều có tác động đến phẩm chất trách nhiệm. Trong đó 4 yếu tố: Tính cách cá nhân ($B = 0,40$; $p < 0,001$); Phong cách dân chủ ($B = 0,39$; $p < 0,001$); Mô hình hướng đến lợi ích

của người khác ($B = 0,39$) và Học tập từ phía nhà trường ($B = 0,37$; $p < 0,001$) có ảnh hưởng mạnh nhất; yếu tố Phong cách độc đoán ($B = 0,07$; $p < 0,001$) có ảnh hưởng yếu nhất (xem bảng 3).

3.2. Các biện pháp phát triển phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học

Các kết quả thống kê suy luận cho thấy, mọi yếu tố cá nhân được khảo sát đều có ảnh hưởng nhất định đến phẩm chất trách nhiệm của học sinh, nhất là các nét tính cách, phong cách giao tiếp dân chủ và mô hình giao tiếp hướng đến lợi ích của người khác. Đồng thời, việc phát triển phẩm chất trách nhiệm của học sinh cũng liên quan nhiều tới việc các em học tập trách nhiệm từ phía nhà trường, từ cha mẹ hay từ xã hội, nhất là học tập từ nhà trường. Điều này cho thấy vai trò quan trọng của sự kết hợp nhà trường, gia đình và xã hội trong việc tổ chức phát triển phẩm chất trách nhiệm của học sinh.

Từ mối quan hệ giữa phẩm chất trách nhiệm với các yếu tố tâm lý cá nhân học sinh và các yếu tố thuộc về nhà trường, gia đình và xã hội, có thể đề xuất các biện pháp tâm lý - sư phạm phát triển phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học như sau:

Kết hợp giữa giáo dục phẩm chất trách nhiệm với các yếu tố tâm lý cá nhân khác của học sinh trong hoạt động giáo dục gia đình và nhà trường. Trong đó phát triển phẩm chất trách nhiệm là mục tiêu, còn phát triển các yếu tố tâm lý khác là phương tiện, điều kiện để hỗ trợ cho phát triển nhận thức, thái độ và hành động trách nhiệm, đặc biệt là các yếu tố thuộc về tính cách (tính kỷ luật, trung thực, tự trọng, nghị lực v.v.) và các xu hướng hướng đến lợi ích của người khác trong hoạt động và giao tiếp.

Tích hợp phát triển phẩm chất trách nhiệm cho học sinh trong học tập các môn khoa học. Trong khi dạy các môn khoa học, giáo viên đặt ra yêu cầu, nhiệm vụ hay bài tập cho học sinh thực hiện để đạt được mục tiêu môn học; tổ chức các phương thức học như làm việc nhóm, thực hiện dự án, bài thuyết trình v.v. học dựa vào dự án, phương pháp thuyết trình, phương pháp học hợp tác nhóm, đặc biệt là các môn học có tiềm năng phát triển phẩm chất trách nhiệm như môn giáo dục công dân. Tích hợp phát triển phẩm chất trách nhiệm cho học sinh qua dạy học các môn học sẽ tạo ra tác động đồng bộ để củng cố niềm tin vào giá trị trách nhiệm và phát triển tính trách nhiệm cho học sinh.

Tích hợp phát triển phẩm chất trách nhiệm cho học sinh thông qua tổ chức các hoạt động tập thể/hoạt động trải nghiệm. Hoạt động trải nghiệm chứa đựng tiềm năng phát triển phẩm chất trách nhiệm cho học sinh, đặc biệt là ra quyết định và đảm nhận những trách nhiệm do lớp, tổ, nhóm phân công. Dựa vào chương trình, nội dung hoạt động trải nghiệm của khối lớp, giáo viên cần xác định ma trận có thể tích hợp phát triển phẩm chất trách nhiệm cho học sinh khi tham gia trải nghiệm với các vai trò khác nhau. Sự kết hợp giữa giáo viên với

Đoàn thanh niên tổ chức đa dạng các loại hình hoạt động trải nghiệm: hoạt động xã hội - chính trị, văn hóa - nghệ thuật, thể dục - thể thao v.v. Thông qua các hoạt động phong phú với các vai trò, nhiệm vụ cụ thể sẽ dần thay đổi những thói quen thiếu trách nhiệm, phát triển tính trách nhiệm làm cho chúng trở nên phong phú hơn; học sinh sẽ có trách nhiệm cụ thể và cố gắng hết sức để hoàn thành nó.

Phối hợp chặt chẽ giữa giáo dục nhà trường với giáo dục gia đình và xã hội để tạo cơ hội phát triển phẩm chất trách nhiệm cho học sinh. Trong phối hợp với gia đình, giáo viên cần là người chủ động, lập kế hoạch phối hợp một cách khoa học và chi tiết. Trong đó, mục đích và nhiệm vụ phối hợp là phát triển phẩm chất trách nhiệm cho học sinh. Tổ chức triển khai kế hoạch hoạt động phối hợp với gia đình trong công tác phát triển phẩm chất trách nhiệm cho học sinh; thường xuyên liên hệ với gia đình thông qua các kênh thông tin khác nhau: điện thoại, số liên lạc, email, gặp trực tiếp...

Các biện pháp nêu trên có thể được triển khai riêng rẽ trong những điều kiện cụ thể, nhưng việc phối hợp đồng bộ các biện pháp tâm lý - sư phạm trên sẽ mang lại hiệu quả hơn đối với từng biện pháp cụ thể cũng như đối với việc phát triển phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học, vì giáo dục là hoạt động có tính tổng thể.

3.3. Kết quả thực nghiệm các biện pháp tâm lý - sư phạm phát triển phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học

Mục tiêu thực nghiệm kiểm chứng hiệu quả việc triển khai đồng bộ các biện pháp tâm lý sư phạm trong việc phát triển phẩm chất trách nhiệm của học sinh trung học.

Trong nghiên cứu này, biến độc lập là triển khai đồng bộ các biện pháp tâm lý - sư phạm liên quan tới nhận thức và hành động trách nhiệm của học sinh trong việc tổ chức học các môn khoa học trên lớp và các hoạt động trải nghiệm. Biến phụ thuộc là nhận thức và hành động trách nhiệm của học sinh tham gia thực nghiệm và đối chứng.

3.3.1. Điểm trung bình về nhận thức nhiệm của nhóm khách thể thực nghiệm, nhóm đối chứng trước và sau thực nghiệm

Trước thực nghiệm, điểm trung bình chung về nhận thức trách nhiệm của cả hai nhóm mẫu khách thể tham gia thực nghiệm và nhóm đối chứng tương đương nhau (3,06 và 3,04). Điểm trung bình của nhận thức trách nhiệm về bản thân, về gia đình, nhà trường, xã hội và về môi trường của cả hai nhóm mẫu cũng tương đương. Các giá trị kiểm định t-test điểm trung bình giữa hai mẫu cho kết quả $p > 0,05$ cho thấy không có sự khác biệt có ý nghĩa thống kê điểm trung bình về nhận thức giữa hai nhóm khách thể. Mặt khác, cả hai nhóm khách thể đều được rút ra từ cùng một trường THPT, tức là cùng một môi trường văn hóa, xã hội và tương đương về hoàn cảnh sống.

Sau thực nghiệm, điểm trung bình chung về nhận thức trách nhiệm của cả hai nhóm khách thể thực nghiệm và đối chứng đều cao hơn so với điểm trung bình trước thực nghiệm, nhưng điểm trung bình của nhóm thực nghiệm cao hơn nhiều điểm trung bình của nhóm đối chứng ($p = 0,008$). Điểm trung bình các thành phần của nhóm thực nghiệm cũng cao hơn nhóm đối chứng, ngoại trừ nhận thức về trách nhiệm đối với môi trường của nhóm thực nghiệm tuy có cao hơn nhóm đối chứng, nhưng sự khác biệt không có ý nghĩa thống kê. Xét khái quát, điểm trung bình về nhận thức trách nhiệm của khách thể nhóm thực nghiệm cao hơn (ở mức có ý nghĩa) so với chính mình trước thực nghiệm và so với khách thể đối chứng trong cùng khoảng thời gian.

Bảng 4: Điểm trung bình nhận thức trách nhiệm của nhóm thực nghiệm và đối chứng trước và sau thực nghiệm

Thành phần trách nhiệm		Thực nghiệm (n = 48)		Đối chứng (n = 50)		p
		M	SD	M	SD	
<i>Trước thực nghiệm</i>	với bản thân	3,21	0,71	3,22	0,73	0,125
	với gia đình	3,45	0,68	3,41	0,65	0,301
	với nhà trường và xã hội	2,86	0,54	2,77	0,58	0,142
	với môi trường sống	2,74	0,61	2,75	0,66	0,158
Chung		3,06	0,52	3,04	0,52	0,450
<i>Sau thực nghiệm</i>	với bản thân	3,78	0,65	3,34	0,71	0,009
	với gia đình	3,81	0,54	3,42	0,44	0,008
	với nhà trường và xã hội	3,49	0,48	3,06	0,51	0,005
	với môi trường sống	3,36	0,72	2,98	0,69	0,067
Chung		3,64	0,6	3,20	0,59	0,008

3.3.2. Điểm trung bình về hành động trách nhiệm của nhóm khách thể thực nghiệm, nhóm đối chứng trước và sau thực nghiệm

Tương tự như nhận thức trách nhiệm, trước thực nghiệm, điểm trung bình chung về hành động trách nhiệm của cả hai nhóm mẫu khách thể tham gia thực nghiệm và nhóm đối chứng tương đương nhau (2,84 và 2,83). Điểm trung bình của nhận thức trách nhiệm về bản thân, về gia đình, nhà trường, xã hội và về môi trường của cả hai nhóm mẫu cũng tương đương. Các giá trị kiểm định t-test điểm trung bình giữa hai mẫu cho kết quả $p > 0,05$ cho thấy không có sự khác biệt có ý nghĩa thống kê điểm trung bình về hành động trách nhiệm giữa hai nhóm khách thể.

Sau thực nghiệm, điểm trung bình chung về hành động trách nhiệm của nhóm khách thể thực nghiệm tăng lên khá nhiều so với trước thực nghiệm (3,58 điểm so với 2,84) và so với nhóm đối chứng cùng thời điểm đo (3,58 so với 3,07). Các điểm trung bình thành phần của nhóm thực nghiệm cũng cao hơn nhiều so với điểm trung bình của nhóm đối chứng. Điều này cho thấy, điểm trung bình về hành động trách nhiệm của khách thể nhóm thực nghiệm cao hơn so với chính mình trước thực nghiệm và so với khách thể đối chứng trong cùng khoảng thời gian.

Bảng 5: Điểm trung bình hành động trách nhiệm của nhóm khách thể thực nghiệm và đối chứng trước và sau thực nghiệm

Thành phần trách nhiệm		Thực nghiệm n = 48		Đối chứng n = 50		p
		M	SD	M	SD	
<i>Trước thực nghiệm</i>	với bản thân	3,03	0,12	3,06	0,15	0,314
	với gia đình	3,01	0,34	3,01	0,31	0,782
	với nhà trường và xã hội	2,71	0,27	2,66	0,32	0,465
	với môi trường sống	2,63	0,57	2,58	0,49	0,231
Chung		2,84	0,23	2,83	0,21	0,380
<i>Sau thực nghiệm</i>	với bản thân	3,56	0,21	3,09	0,27	< 0,001
	với gia đình	3,64	0,39	3,05	0,44	0,008
	với nhà trường và xã hội	3,71	0,25	3,21	0,34	0,018
	với môi trường sống	3,42	0,45	2,91	0,54	0,032
Chung		3,58	0,33	3,07	0,4	0,006

3.3.3. Thảo luận về các biện pháp được đề xuất nhằm nâng cao hiệu quả phát triển phẩm chất trách nhiệm cho học sinh trung học và kết quả thực nghiệm các biện pháp được đề xuất

Các biện pháp phát triển phẩm chất trách nhiệm cho học sinh trung học là các biện pháp tâm lý - sư phạm tác động đến nhận thức của học sinh về vai trò, nội dung và lợi ích của việc thực hiện các trách nhiệm, nghĩa vụ đối với bản thân, gia đình, nhà trường, xã hội và môi trường sống; các yêu cầu, cách thức hành động và hình thành thói quen hành động trách nhiệm trong học tập và trong cuộc sống được giáo viên thực hiện “lồng ghép” với tổ chức dạy học trên lớp, trong hoạt động trải nghiệm tập thể và trong việc thực hiện các nhiệm vụ học tập ở nhà của học sinh. Điểm mới của biện pháp tác động là được “lồng ghép” và thực hiện

đồng bộ các biện pháp tâm lý, nhận thức, ý thức và hành động của học sinh trên “bản thể” là hành động học tập, trải nghiệm của học sinh trong tập thể.

Việc thực nghiệm các biện pháp trên mẫu nhỏ học sinh lớp 10 trung học phổ thông (48 học sinh) trong một học kỳ đã cho kết quả nhận thức và hành động trách nhiệm của học sinh thực nghiệm đều tăng lên ở mức có nghĩa thống kê so với trước thực nghiệm và so với nhóm học sinh đối chứng tại cùng thời điểm đo. Các thành phần nhận thức và hành động trách nhiệm (đối với bản thân, gia đình, nhà trường - xã hội và môi trường sống) của nhóm thực nghiệm cũng tăng ở mức có nghĩa thống kê. Điều này cho phép khẳng định bước đầu rằng, có thể tăng cường phẩm chất trách nhiệm cho học sinh trung học bằng việc triển khai đồng bộ và lồng ghép các biện pháp tâm lý - sư phạm với việc tổ chức các hoạt động học tập trên lớp, các hoạt động trải nghiệm tập thể và thực hiện các nhiệm vụ học tập ở nhà của học sinh. Tuy vậy, để khẳng định trên có độ tin cậy khoa học cao cần được thực nghiệm trên mẫu khách thể học sinh lớn hơn.

4. Kết luận

Trách nhiệm không chỉ là phẩm chất tâm lý cơ bản của nhân cách mà còn là năng lực để khẳng định giá trị của cá nhân và phát triển xã hội. Trách nhiệm là phương thức để thể hiện bản chất con người, năng lực tự do, tự quyết, tự khẳng định mình trong cộng đồng xã hội có tổ chức. Phẩm chất trách nhiệm được xác định là phẩm chất nhân cách cốt lõi trong chương trình giáo dục phổ thông mới ở nước ta.

Sự hình thành và phát triển phẩm chất trách nhiệm được thể hiện qua sự phát triển ý thức, thái độ trách nhiệm và đặc biệt qua hành động trách nhiệm và là hệ quả của trải nghiệm cá nhân trong cuộc sống. Kết quả việc triển khai thực nghiệm các biện pháp tâm lý - sư phạm tác động đến nhận thức, hành động trách nhiệm của học sinh về vai trò, nội dung và lợi ích của việc thực hiện các trách nhiệm, nghĩa vụ đối với bản thân, gia đình, nhà trường, xã hội và môi trường sống, được giáo viên thực hiện “lồng ghép” với tổ chức dạy học trên lớp, trong hoạt động trải nghiệm tập thể và trong việc thực hiện các nhiệm vụ học tập ở nhà của học sinh, đã góp phần khẳng định giáo dục nhà trường có vai trò quyết định trong việc phát triển các phẩm chất trách nhiệm của học sinh thông qua tổ chức cho các em trải nghiệm bốn phần của mình trong các hoạt động học tập, tu dưỡng đạo đức và giao tiếp xã hội.

Tài liệu tham khảo

Tài liệu tiếng Việt

1. Bộ Giáo dục và Đào tạo (2018). *Chương trình giáo dục phổ thông* (Ban hành kèm theo Thông tư số 32/2018/TT-BGDĐT ngày 26 tháng 12 năm 2018 của Bộ trưởng Bộ Giáo dục và Đào tạo).
2. Phạm Minh Hạc (Chủ biên) (2001). *Tâm lý học*. NXB Giáo dục Việt Nam.

3. I. Kant (2007). *Phê phán lý tính thực hành (đạo đức học)*. NXB Tri thức.

Tài liệu tiếng Anh

4. Emmanuel Levinas (2009). *Otherwise than Being or Beyond Essence*. Alphonso.

5. Erikson E.H. (1963). *Childhood and Society*. New York: W.W. Norton.

6. John Dewey (1998). *Experience and education*. The 60th Anniversary Edition by Kappa Delta Pi. International Honor Society in Education. All rights Reserved.

Tài liệu tiếng Nga

7. Славина Л.С (1957). *К вопросу об изучении ответственного отношения к общественным поручениям*. /Доклады АПН СССР, Н 1.

8. Гаевая Т.Г. (1984). *Моральная ответственность как качество личности*. Автореф. дис.канд. психол. наук, Москва. 18 с.

9. Сухинская Л.А. (1978). *Возложение ответственности за успехи и неудачи в группах различного уровня развития*. Вопросы психологии. Н 2.С. 35.

10. Ительсон И.В (1954). *Воспитание ответственности у учащихся в советской школе*. Автореф. дис. канд. пед. наук. Баку. - 28 с.